

MUHTASARI WA TAARIFA YA UCHAMBUZI WA MFUMO WA UKUSANYAJI MAPATO KWA NJIA YA KIELEKTRONIKI (POINT OF SALE)

1.0 UTANGULIZI

Ukusanyaji wa mapato ni moja ya vipaumbele muhimu vya Serikali ya Awamu ya Tano. Lengo la Serikali ni kujenga uwezo wetu wa ndani wa kujitegemea [kifedha] na kupunguza kwa kadri inavyowezekana utegemezi kutoka kwa Wadau wa Maendeleo (DPs) na kuhakikisha kwamba mipango ya kukuza uchumi na kupunguza umaskini inatekelezwa bila kukwama kwa sababu ya ukosefu wa fedha. Aidha, azma ya Serikali ya kuifanya Tanzania nchi ya uchumi wa kati ifikapo mwaka 2025, haiwezi kufikiwa endapo Serikali haitokuwa na uwezo wa kifedha wa kugharamia shughuli mbali mbali za maendeleo. Takwimu zilizopo zinaonesha tangu Serikali ya Awamu ya Tano iingie madarakani mwaka 2015, kumekuwepo na ongezeko la makusanyo kwa mwezi kutoka shilingi za Kitanzania bilioni 800 (Bilioni mia nane) hadi kufikia shilingi za Kitanzania Trilioni 1.3 (Trilioni moja na bilioni tatu) kwa mwezi kutokana na mwitikio chanya wa wananchi wa kulipa kodi, usimamizi makini katika ukusanyaji mapato na kuzibwa kwa mianya ya upotevu.

Serikali ya awamu ya Tano imetekeleza ahadi yake kwa wananchi ya kuongeza pato la Taifa kwa kukusanya kodi. Azma hii imetekelezwa kwa vitendo kwa kuanzisha mifumo mbalimbali itakayoleta ufanisi katika ukusanyaji wa mapato. Local Government Revenue Collection Information System – LGRCIS ni Mfumo wa ukusanyaji mapato kwa njia za kielektroniki unaotumia vifaa vijulikanavyo kwa jina la “POS”- mashine (point of sale - mashine). LGRCIS ni miongoni mwa mifumo inayotumika kuvuna taarifa sahihi za ukusanyaji mapato kwa muda wowote mazingira wezeshi yanapokuwepo (mashine ya ‘POS’ ikiwa ‘online’). Mashine za “POS” hutumika kukusanyia mapato katika vituo mbalimbali. Mashine hizi hutumia mtandao (Network) kwa kuwekewa vifurushi vya ‘internet’ kuwasiliana na mfumo mkuu wa ‘LGRCIS’

Hata hivyo, bado yamekuwepo malalamiko kutoka kwa wadau kama vile wasomi, watunga sera, watendaji na wananchi wa kawaida kuwa mashine za kielektroniki za kukusanyia mapato (Point of Sale) zimeshindwa kuongeza mapato ya Serikali kama ilivyotarajiwa na sababu za Serikali kuendelea kupoteza mapato, [hata baada ya kuanza kutumika rasmi kwa mashine za ‘POS’] mwaka 2016, bado haziko wazi/bayana. Ni kwa sababu hiyo, TAKUKURU iliona kuna haja ya

kufanya uchambuzi wa mashine za ‘POS’ ili kubaini endapo kuna mianya ya rushwa inayosababisha upotevu wa mapato ya Serikali na kisha kutoa mapendekezo ya namna bora ya kuziba mianya hiyo. Taarifa hii fupi ina sehemu kuu nne kama ifuatavyo. Sehemu ya kwanza inahusu mbinu zilizotumika kukusanya taarifa kutoka kwenye ofisi za TAKUKURU Mikoa na Wilaya ambazo zimefanya uchambuzi wa mfumo wa ‘POS’. Sehemu ya pili, inatoa matokeo ya uchambuzi huo. Sehemu ya tatu, inawasilisha mapendekezo kwa Serikali ya hatua zinazofaa kuchukuliwa ili kuziba mianya ya rushwa inayosababisha upotevu wa mapato. Na sehemu ya mwisho ni hitimisho.

2.0 Eneo na Mbinu za Uchambuzi

2.1 Eneo la Uchambuzi

Uchambuzi huu ulifanyika katika mikoa 20 ya Tanzania bara kwa kuchagua halmashauri 32 kutoka katika mikoa hiyo. Mikoa hiyo ni Tanga, Tabora, Geita, Arusha, Mbeya, Dodoma, Shinyanga, Lindi, Morogoro, Mwanza, Kagera, Ruvuma, Dar es Salaam, Mara, Pwani, Singida, Manyara, Njombe, Rukwa na Kilimanjaro.

2.2 Mbinu za Uchambuzi

Uchambuzi huu umehusisha ukusanyaji wa taarifa za msingi na za upili.

2.2.1 Taarifa za Msingi

Taarifa za msingi zilikusanywa kwa kutumia njia zifuatazo: -

- Mahojiano mahojiano na Maafisa Masuuli, Mweka Hazina, Afisa Tehama, Mhasibu wa Mapato na Mtunza Hazina.
- Mahojiano na wakusanyaji wa mapato na wafanyabiashara.
- Aidha, nyaraka za benki za akaunti za kukusanya mapato zilipitiwa, na kutembelea baadhi ya vyanzo vya mapato zinazotumika ‘POS’.

2.2.2 Taarifa za Upili

- Taarifa za upili zilikusanywa kwa kupitia kanuni (By Laws) za Halmashauri, sheria/kanuni zinazoongoza makusanyo, matumizi na usimamizi wa mapato ((*The Local Government (District Authorities) Act (CAP 287: RE 2002)* na *The Local Government Finance Act (CAP 290: RE 2002)* na *Public Finance Regulations 2001*)).

3.0 Matokeo ya Uchambuzi

Mosi, uchambuzi umebaini uwepo wa idadi ndogo ya mashine za kukusanya mapato (POS) kinyume na mahitaji halisi katika halmashauri nyingi nchini. Mfano katika halmashauri ya Bahi kuna mashine za ‘POS’ 43 tu wakati mahitaji halisi ni ‘POS’ 150, Biharamulo kuna mashine za ‘POS’ 56 wakati mahitaji halisi ni ‘POS’ 92, Handeni kuna mashine za ‘POS’ 16 wakati mahitaji halisi ni ‘POS’ 25. Matokeo haya yanaonesha kwamba mashine zilizopo sasa hazitoshelezi mahitaji halisi na watendaji wasio waadilifu hutumia mwanya huo kujinufaisha.

Pili, uchambuzi umebaini kuwa kuna usimamizi dhaifu wakati wa kuzipokea, kuzihifadhi na kuzigawa mashine za ‘POS’ kwa watumiaji. Taratibu zinataka mashine hizi kuwa chini ya usimamizi wa idara ya fedha. Hata hivyo, uchambuzi umebaini kwamba baada ya mashine kununuliwa na kuziingiza katika vitabu vya halmashauri, mashine hizo hukabidhiwa watumishi wa Idara ya TEHAMA. Mashine hizo kukabidhiwa kwa idara ya Tehama badala ya Idara ya Fedha, inapunguza uwajibikaji wa Mweka Hazina ambaye ndiye mwenye dhamana ya kusimamia fedha za Halmashauri. Aidha, ni vigumu kwa Mweka Hazina kupata taarifa kamili ya kile kinachoendelea kwenye Mfumo. Uchambuzi umebaini kuwa mashine hizo hubakia mikononi mwa wataalamu wa TEHAMA badala ya kuhifadhiwa kwenye chumba Maalum (Strong Room).

Tatu, uchambuzi umebaini kuwa kutokana na uhaba wa watumishi katika halmashauri nyingi hapa nchini, mashine za ‘POS’ kuna nyakati askari wa jeshi la akiba yaani mgambo au vibarua hukabidhiwa mashine za ‘POS’ ambao kimsingi si watumishi wa halmashauri na hawabanwi na mkataba wowote ule kama vile ilivyo kwa Watendaji wa Kata (WEOs), Watendaji wa Vijiji (VEOs), Maafisa mifugo (Veterinary Officers), Maafisa Afya (Health

Officers) na wengine walipewa jukumu la kukusanya mapato katika maeneo yao. Kwa kutambua kuwa hawabanwi na mkataba wowote, askari mgambo/vibarua kwao ni rahisi kuzitumia mashine hizo vibaya (abuse instead of using).

Nne, uchambuzi umebaini kuwa hakuna utaratibu au maelekezo maalum yanayoeleza lini fedha zilizokusanywa zinapaswa kuwasilishwa benki. Hali hii husababisha watumishi wanaokusanya mapato kukaa na fedha kwa muda mrefu bila kuziwasilisha benki. Taarifa ya tathmini ya ufuatiliaji wa makusanyo ya mapato inaonesha kuwa Mhasibu wa Mapato wa halmashauri ya Wilaya ya Karagwe alichukuwa shilingi 23, 261, 400/= [shilingi million ishirini na tatu laki mbili na sitini na moja na mia nne] kwa nyakati tofauti kutoka kwa wakusanyaji na kushindwa kuziwasilisha fedha hizo kwa wakati kwenye akaunti. Vilevile, taarifa hiyo inaonesha kuwa askari mgambo mmoja kwenye kizuizi alikusanya Tsh. 200,000 [Shilingi laki mbili] na kushindwa kuziwasilisha kunakotakiwa na hakuna hatua zozote alizochukuliwa. Pia Mhasibu wa Mapato wa Halmashauri ya Wilaya ya Biharamulo naye alichukua Tsh. 4,220,000/= [Shilingi milioni nne na laki mbili na ishirini] kutoka kwa wakusanyaji tofauti na kushindwa kuziwasilisha kwenye akaunti ya Halmashauri

Tano, uchambuzi umebaini kuwa baadhi ya Wakurugenzi Watendaji wa halmashauri hawana utaratibu mzuri wa kupata taarifa za makusanyo ya mapato. Matokeo yake ni kwamba wadaiwa katika mfumo wa kukusanya mapato wamekuwa hawajadiliwi kwenye vikao vya Halmashauri, watendaji uamua kubadilisha namba za utambulisho wa mashine za 'POS' bila kupata kibali cha kufanya hivyo, kupotea kwa kumbukumbu za miamala ya makusanyo pale ambapo mashine za 'POS' zinakuwa hazifanyi kazi, baadhi ya wakusanyaji kupunguza kiasi cha fedha kinachopaswa kukusanywa na kuwasilisha benki fedha zikiwa pungufu.

Sita, uchambuzi umebaini kuwa baadhi ya mashine za 'POS' hazifanyi kazi kama inavyotakiwa kutokana na matatizo ya kiufundi [technical defects]. Uchambuzi huu umebaini kuwa katika utayarishaji wa risiti, kuna baadhi ya risiti hukosa kumbukumbu muhimu kama vile jina la mlipaji au huduma iliyolipiwa ushuru, hazioneshi tarehe, namba na 'batch' kwenye risiti.

Saba, uchambuzi umebaini kuwa mashine nyingi za ‘POS’ hazina muunganiko mzuri na mifumo mingine mikubwa kama vile ‘LGRCIS’, GOT-HOMIS na Benki. Kukosekana kwa muunganiko huo kunafanya zoezi la usuluhishi [reconciliation] kuwa gumu na kutoa mwanya kwa baadhi ya wakusanyaji wa mapato kuchepusha sehemu ya mapato.

Nane, uchambuzi umebaini kuwa hakuna utaratibu mzuri wa makabidhiano ya mashine za ‘POS’. Hakuna taarifa za kubadilishana ‘PASSWORD’ pale mtumishi anapokuwa nje ya kituo cha kazi na hivyo kuwa rahisi kwa mtu mwingine yoyote kutumia mashine ya ‘POS’ kwa urahisi bila kuwa na kiwazo chochote.

Tisa, uchambuzi umebaini kuwa marekebisho ya miamala (bank reconcillation) hufanyika katika mfumo bila kupata kibali au idhini ya Afisa Maduhuli [CEO] au bila kuwa na uthibitisho wa nyaraka (Journal Vouchers) unaonesha sababu za kufanya hivyo.

Kumi, uchambuzi umebaini kuwa Hati za Madai [Bill] nyingi anazopewa mkusanyaji hazioneshi kipindi maalum ambacho fedha inayopelekwa benki imekusanywa

Kumi na moja, uchambuzi umebaini kwamba baadhi ya wakusanyaji kwa sababu wanazozijua wao huzima mashine za ‘POS’ na kufanya miamala au nyakati nyingine huamua kuweka kadi zao za simu (Sim Card) na kukusanya fedha kinyume na taratibu za Serikali.

Kumi na mbili, uchambuzi umebaini kuwa baadhi ya wafanyabiashara wamegundua kuwa njia rahisi ya kukwepa kodi ni kusafirisha mizigo nyakati za usiku kwa vile watumishi wengi wanakuwa hawapo kwenye vizuizi wakati huo.

Kumi na tatu, uchambuzi umebaini kuwa watendaji wasio waadilifu hudanganya kuwa walikosea kuingiza tarakimu za namba kwenye ‘POS’ na hivyo kulalamikia hati za madai wanazopewa na kusema kuwa si sahihi. Mfano akiingiza 50,000/= husema alikosea alikusudia kuingiza 5,000/- ili wachepushe sehemu ya mapato kwa manufaa yao binafsi.

Kumi na nne, uchambuzi umebaini kuwa watumiaji wengi wa mashine za ‘POS’ hawajui kuzitumia mashine hizo. Uchambuzi umebaini kuwa ni watumishi wachache tu ndio walipata mafunzo rasmi ya namna ya kutumia mashine hizo. Pia uchambuzi umebaini kuwa watendaji walio wengi hawatumii ‘POS’ wao wenyewe na badala yake huwakabidhi vijana ambao hawana uelewa wa kuzitumia kwa ahadi ya kupewa’ kitu kidogo’ baadaye.

Kumi na tano, Uchambuzi umebaini asilimia kubwa ya maeneo zilipo ‘POS’ yanakabiliwa na upungufu wa mtandao wa uhakika. Kitaalamu maeneo mengi hali ya mtandao ni kiwango cha chini yaani “E” ili hali “LGRCIS app” kusukuma miamala kwenye mfumo mkubwa kwa uhakika inahitaji mtandao kiwango cha “3G”, “4G”, “H” na “H+”. Hali hii ya ukosefu wa mtandao maeneo mbali mbali inaathiri kwa kiwango kikubwa zoezi la uwasilishaji wa makusanyo, inaweza tumia muda kuanzia masaa matano hadi siku tatu ‘POS’ ya husika kusoma kwenye mfumo mkubwa. Hii inatoa mwanya kwa watendaji wasio waadilifu kusingizia mtandao hata kama sio kweli na kujinufaisha wao. Aidha, hali hii husababisha wakusanya mapato kukusanya mapato bila ya kutoa stakabadhi na kuahidi watatoa stakabadhi baadae, lakini hakuna stakabadhi inayotolewa baada ya mlipaji kuondoka, na hii husababisha kukosekana kwa kumbukumbu ya makusanyo na kutoa mwanya kwa muhusika wa makusanyo kuchepusha mapato.

4.0 Mapendekezo

Kutokana na matokeo hapo juu, uchambuzi huu unatoa mapendekezo yafuatayo yatakayosaidia kuziba mianya ya rushwa na kudhibiti upotevu wa mapato kama inayoonekana hapa chini:-

- (i) Wakurugenzi watendaji waweke utaratibu wa kupewa taarifa za makusanyo kila wiki na taarifa hizo zioneshe kiasi halisi kinachodaiwa kila mkusanyaji.
- (ii) Taarifa za wakusanyaji wanaodaiwa ziwe zinajadiliwa kwenye vikao vya Menejimenti vya kila mwezi ili kudhibiti upotevu wa mapato
- (iii) Ili kuweka kumbukumbu vizuri, Halmashauri zote zianzishe 'Rejista' kwa ajili ya mashine za 'POS' na kuhifadhiwa kwenye chumba maalum (strong room).
- (iv) Wakusanyaji wa mapato wakabidhiwe mashine za 'POS' kwa barua ya Mkurugenzi yenye maelekezo mahsusi ya namna mashine hizo zinapaswa kutumiwa, uwasilishaji wa makusanyo benki na hatua zinazoweza kuchukuliwa endapo kutakuwa na ukiukwaji wa maelekezo.
- (v) Inapendekezwa pia pale ambapo kuna ulazima wa kuwatumia askari wa akiba [Mgambo] au vibarua, makabidhiano ya mashine hizo [POS] yafanyike kisheria na kwa sababu hiyo mwanasheria wa halmashauri asaidie katika suala hili kuliko hali ilivyo sasa ambapo mgambo hukabidhiwa bila kuwepo kwa maandishi yoyote yanayombana.
- (vi) Kuwekwe muda maalumu wa kuwasilisha makusanyo yote benki na watendaji watakaochelewa kupeleka fedha benki bila sababu za msingi hatua za kinidhamu zichukuliwe dhidi yao
- (vii) Wakuu wa Idara za Fedha wawe wanafanya usuluhishi mapema iwezekanavyo na kutoa taarifa kwa Afisa Masuuli. Wanadaiwa wote wapatiwe hati za madai kwa maandishi na fedha zipelekwe benki.
- (viii) Halmashauri zitenge bajeti kwa ajili ya kuwanunulia watendaji vifurushi vya mtandao ili kutatua changamoto za upatikanaji wa mtandao kwenye baadhi ya maeneo

- (ix) Uwekwe utaratibu mzuri wa kuhamisha mashine za 'POS' kutoka kwa Afisa mmoja kwenda kwa mwingine ili kudhibiti makabidhiano holela ya mashine hizo kama ilivyo sasa
- (x) Taarifa zote za mapato zinazopelekwa kwenye vikao vya halmashauri zichukuliwe kutoka kwenye mfumo wa rasmi wa 'LGRCIS'
- (xi) Ukusanyaji wa mapato kwa kutumia risiti za mikono usitishwe na endapo kuna sababu za msingi ya kufanya hivyo, basi Afisa Masuhuli ajulishwe na akiridhika ndiye atakayekuwa na mamlaka ya kutoa kibali.
- (xii) Halmashauri ziendeele kuwaelimisha watumiaji wa 'POS' ili kuboresha utendaji wao
- (xiii) Kuimarisha kwa ulinzi na usimamizi kwenye vizuizi hasa nyakati za usiku ili kudhibiti tabia ya baadhi ya wafanyabiashara kukwepa kulipa ushuru

5.0 Hitimisho

Lengo la uchambuzi huu ilikuwa ni kubaini endapo kuna mianya ya rushwa katika matumizi ya mashine za 'POS' na kushauri hatua zitakazosaidia kuziba mianya ya rushwa inayosababisha upotevu wa mapato kwa Serikali. Mashine za 'POS' zikitumiwa vizuri mapato kwa kuziba mianya yote ya rushwa, mapato ya Serikali yataongezeka na kuchochea ukuaji wa uchumi na kupunguza umaskini. Ni dhahiri pia tukijenga uwezo wetu wa ndani kifedha tutapunguza utegemezi wa kutoka nje na hivyo tutaendelea kuulinda, kuenzi na kutunza uhuru wetu kama Taifa huru. Aidha, kwa vile tumedhamiria ifikapo mwaka 2025 tuwe tumefikia uchumi wa kati, suala la ukusanyaji wa mapato na kudhibiti vitendo vyote vya rushwa, wizi na ufidadi linapaswa kupewa uzito unaostahili. Kamwe tusitegemee maendeleo ya kiuchumi, kijamii na kisiasa endapo rushwa haitadhibitiwa. Si hivyo tu, lililo baya zaidi ni kwamba rushwa isipodhibitiwa, inaweza kuhatarisha usalama wa nchi. Ni matumaini yetu kuwa endapo mamlaka zinazohusika zitayatekeleza mapendekezo haya ipasavyo, mianya yote iliyokuwa inatumika kusababisha upotevu wa mapato itakuwa imezibwa na mapato yataongezeka kwa ustawi wa Taifa letu.